

פרקטיקות "כיסוי" בחוויות גוף של עורכות דין בישראל*

מילות מפתח: עורכות דין, פרופסיה משפטית, מגדר, גוף, כיסוי, משטרי אי שוויון

תקציר

המאמר בוחן את האופן שבו עורכות הדין משתלבות בפרופסיה המשפטית בישראל, דרך ניתוח ופרשנות חוויות הקשורות בגופן. שאלת המחקר עוסקת באופן שבו מתעצבת סובייקטיביות גופנית במקצוע שנותר גברי באופיו, על אף רוב מספרי נשי. נטען כי מבנה גופם של עורכי הדין (גובה, כתפיים רחבות, קול נמוך) מהווה "הון פיזי" (Haynes, 2012), שמנציח את עליונות הגוף הגברי במקצוע. באמצעות ראיונות עומק עם 19 עורכות דין, המאמר מראה כי נחיתותו של הגוף הנשי גורמת לעורכות הדין "לכסות" סממנים הנתפסים בעיניהן כנשיים, הן כאלו הקשורים בהופעתן החיצונית, הן הקשורים בהבעת רגשות ובהתנהגות. פרקטיקה זו תוארה על ידי יושינו (Yoshino, 2006) כ"כיסוי", והיא מהווה חלק ממנגנון שעתוק עליונות הגוף הגברי במקצוע, אשר גובה מחירים כבדים מעורכות הדין בשל מחיקת חלקים מזהותן ובשל הקושי בגיבוש הלימה בין זהותן ה"נשית" לזו המקצועית. יחד עם זאת, מודעותן של עורכות הדין לאותם מבני כוח מכפיפים מהווה מפתח להתנגדות למשטרי אי־השוויון ולקידום המהפכה הפמיניסטית, למרות המגמות העכשוויות, ההיפר־גבריות, המיליטריסטיות והדתיות שקיימות בחברה הישראלית, וחרף הדרישה הגוברת לריסון הגוף ה"נשי" במרחב הציבורי.

* תודה רבה לפרופ' אורנה ששון לוי על הליווי וההנחיה המשמעותיים של המחקר הנוכחי על כל שלביו.

מבוא

בעשורים האחרונים אנו עדים יותר ויותר לשילובן של נשים בפרופסיה המשפטית, וכיום הן יותר ממחצית מאוכלוסיית עורכי ועורכות הדין בישראל.¹ המחקר הנוכחי בוחן את האופן שבו עורכות הדין משתלבות בפרופסיה המשפטית בישראל, דרך ניתוח ופרשנות חוויות הקשורות בגופן. ההנחה היא כי חרף העובדה שיש כיום בישראל יותר עורכות דין מעורכי דין, עדיין מדובר במקצוע שמתנהל על פי קודים "גבריים". שאלת המחקר בוחנת את ההיבטים השונים הקשורים באופן שבו חוויות הגוף של עורכות הדין מעצבות את זהותן המקצועית, במקצוע שכאמור נתפס גברי.

המאמר מתבסס על מושג ה"הון הפיזי" שטבעה היינס (Haynes, 2012) ביחס לגוף הגברי במקצוע. לטענתה, הגוף הגברי (גובה, כתפיים רחבות, קול נמוך, לבוש) מהווה "הון פיזי", בדומה למושג ה"הון התרבותי" (Bourdieu, 1986). בורדייה מגדיר את המושג "הון תרבותי" כמכלול ההתנהגויות המוטמעות באדם הקשורות לרקע התרבותי שממנו הגיע, המקנות לו כוח חברתי. ההון התרבותי, בדומה להון הכלכלי, פועל לריבוד חברתי ולשעתוק של אי-השוויון בחברה. בדומה לכך טוענת היינס כי ה"הון הפיזי" של עורכי הדין הגברים מקנה להם יתרון, ומשעתק את אי-השוויון בין גברים לנשים במקצוע. הפרופסיה המשפטית, גם בישראל, עוצבה במשך שנים על ידי קודים הנחשבים גבריים, הן מבחינת הפרפורמנס וההופעה החיצונית (Haynes, 2012), הן מבחינת התכונות הנתפסות כאידיאליות למקצוע (כתבן, 2011; Pfau et al., 1995). דלז וגואטרי (Deleuze & Guattari, 1987) הציעו את המונח "מינוריות" (minority) לתיאור החולשה הפוליטית והשוליות של קבוצה חברתית מסוימת, שנוצרים בשל ניסיונה של אותה הקבוצה להתאים עצמה לקודים החברתיים של הקבוצה השלטת. כך גם אצל עורכות הדין, אשר על אף היותן כמחצית מאוכלוסיית עורכי ועורכות הדין בישראל, אינן משיגות כקבוצה מעמד בעל כוח במקצוע.

1 מהנתונים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה עולה כי שיעור הנשים בכלל עורכי הדין עמד על 54% בין השנים 2014–2019, לעומת 40% בין השנים 1995–1999, <https://www.cbs.gov.il/he/pages/default.aspx>.

הטענה המרכזית של המאמר היא כי למרות השתייכותן של עורכות הדין לפרופסיה בעלת מאפיינים של כוח, מעמד ויוקרה (Hall, 1968; Daicoff, 2005), הן מתקשות לנכס לעצמן כוח שווה לכוחם של הגברים במקצוע. אין זה מפתיע, שכן על אף שבעשורים האחרונים קיימת מגמת שיפור בהשתלבות נשים בשוק העבודה בישראל, וכן חקיקה נרחבת ופסיקה מפורשת בתחום זה, עדיין אין צמצום משמעותי בפערים המגדריים מבחינת שכר, תנאי עבודה, סוג המשרה וייצוג במוקדי קבלת החלטות (טורקיה שלס, 2022; קרזי-פרסלר וששון לוי, 2024). כך גם בפרופסיה המשפטית, אשר שימרה דפוסים ברורים של אי-שוויון וריבוד על בסיס מגדרי מבחינת תנאי שכר והשתלבות במשרות יוקרתיות (זיו ועמיתים, 2017). שוק העבודה הממוגרד, שבו מוענק יתרון למודל הגוף הגברי, משפיע על חוויות הגוף של עורכות הדין, ומביא לניסיונותיהן להסתיר סממנים הנתפסים כנשיים. הצורך בכיסוי מודגש ביתר שאת בישראל, בשל מגמות חברתיות ייחודיות, דוגמת מרכזיות הצבא בחברה, שמהווה טריטוריה היפר-גברית והצטלבות בין דת ומדינה, אשר מגבילה את יכולתן של נשים (הן חילוניות הן דתיות) לפעול כשחקניות שוות זכויות במרחב הציבורי והפרטי (קרזי-פרסלר וששון לוי, 2024).

בפרקי הממצאים להלן נציג תחילה פרקטיקות כיסוי של סממני ההופעה החיצונית ה"נשית", ואילו החלק השני יתמקד בכיסוי של התנהגות הנתפסת כנשית, כגון בכי והבעת רגשות. פרקטיקות גופניות אלו, שעלו מהראיונות, עולות בקנה אחד עם מושג ה"כיסוי" שהציע יושינו (Yoshino, 2006). המושג מתאר את האופן שבו קבוצות מיעוט נאלצות להסתיר את סממני זהותן כדי להיתפס כשייכות לקבוצת הרוב השלטת.² דיון במושג זה יסייע בהבנת חווייתן המורכבת של עורכות הדין במקצוע שבו הן נמצאות במתח מבני בין עמדת כוח להדרה ולשוליות.

2 פרקטיקת ה"כיסוי" שונה מפרקטיקת ה"כיסוי ההפוך" (reverse covering), שאותה מגדיר יושינו כהבלטה והדגשה של סממנים הנתפסים כנשיים, ולא הסתרתם. לטענת יושינו, שתי הפרקטיקות, צומחות מאותו מקום של שעבוד ודיכוי, ושל ניסיון להיענות לדרישת הקבוצה הגברית השלטת. מאמר זה יתמקד בפרקטיקת ה"כיסוי" בלבד.

סקירת ספרות

גיבוש סובייקטיביות גופנית מקצועית

מחקר זה מתחקה אחר מקומו ומשמעותו של הגוף באופן שבו משתלבות עורכות הדין בעבודתן. ההנחה היא שהגוף הוא "גוף חי" (lived body), המהווה חלק בלתי נפרד מהתפיסה שלנו על אודות המציאות (Merleau-Ponty, 1962), ולכן החוויה הגופנית מהווה מרכיב משמעותי באופן שבו מגבשות עורכות הדין את זהותן הגופנית והמקצועית. תהליך היציקה וההטמעה של המשמעות החברתית בגוף מכונה embodiment, והוא מתאר את הקשר הבלתי נפרד בין סובייקט-גוף-חברה, שאינו מבחין בין הגוף לבין מושאו החברתי, ומתמקד באופן שבו מתגבשת אצל הפרט סובייקטיביות גופנית (embodied subjectivity), כלומר סובייקטיביות מגולמת בגוף³ (חזן, 2003; Williams & Bendelow, 2003; Grosz, 1994; Turner, 2001).

הבנת החוויות הגופניות של עורכות הדין כוללת התייחסות לרגשות שעולים אצלן במסגרת עבודתן. ויליאמס ובנדלאו (Williams & Bendelow, 1998) טוענים כי רגשות אכן מערבים תשתית פיזיולוגית, אך הם גם הדרך שבה גופים אנושיים מקבלים משמעות בחוויה חברתית אונטולוגית (של תורת ההוויה). לפיכך יש להתמקד בגוף המרגיש ובחוויה הרגשית המגולמת בגוף (embodied emotional experience) כדי להבין את חוויית הקיום האנושי והרגשי בתוך יחסים חברתיים.

האופן שבו מתגבשת סובייקטיביות גופנית מקצועית אצל עורכות דין בישראל קשורה לכך שהן פועלות בשוק עבודה שבו שולט הדגם הפטריארכלי ההיררכי (Martin & Barnard, 2013), והן משתייכות לפרופסיה שמושם בה דגש רב על הופעה חיצונית וקיים בה קוד לבוש המעוגן בהנחיות רגולטיביות⁴. בשוק עבודה זה, ובפרט, כאמור, בחברה הישראלית, ניתנת עדיפות לתכונות הנתפסות גבריות (כוח, סמכותיות) על פני תכונות הנתפסות

3 במילון מורפיקס מתורגמת המילה embodiment כ"גילום", "התגלמות". פירוש זה חסר, שכן הוא משאיר את המילה "גוף" מחוץ לתמונה. אנו מציעות את התרגום "התגלמות גופנית" כתרגום מדויק יותר. את המונח embodied subjectivity תרגמנו כסובייקטיביות גופנית, כדי להדגיש את החוויה הגופנית של הסובייקט.

4 כללי לשכת עורכי הדין (מדי משפט), תשס"ו-2005.

נשיות, והקריטריונים להצלחה (כמו למשל שעות עבודה רבות) נקבעו על ידי גברים, ומותאמים יותר לאופן שבו גברים מתפקדים בעבודה (יזרעאלי, 1999).

המחקר הנוכחי הוא המחקר האמפירי הראשון בארץ שמתמקד בחוויות גוף של עורכות דין במקום עבודתן מפרספקטיבה של סובייקטיביות גופנית. המחקר מביא עיבוי אמפירי למושג "כיסוי", כלומר מרחיב את הפרקטיקות הנכללות בו, על בסיס הממצאים שנאספו.

פרקטיקת "כיסוי" של סממנים נשיים בארגונים

חוויות הגוף שנאספו בראיונות העלו תופעה של הצנעת סממנים הנתפסים נשיים, אשר יושינו (Yoshino, 2006) מתאר אותה באמצעות מושג ה"כיסוי" (covering). מדובר בהליך שבו אנשים מצניעים זהות לא אהודה כדי להתאים לקבוצת הרוב. הכיסוי אינו נעשה מרצון, אלא האנשים מקבלים על עצמם את המציאות הפוגענית שתובעת מהם את הכיסוי. בדרך כלל מדובר במיעוט (גזעי, דתי, נשים ובעלי מוגבלות) אשר נדרש להתאים עצמו לקבוצת הרוב. כך לדוגמה, הומוסקסואלים נדרשים לא "להתהדר" בפומבי בנטייתם המינית, ונשים נדרשות להצניע את נשיותן במקום העבודה. אין ספק שבישראל דרישה זו מודגשת ביתר שאת. ראשית, בשל המיליטריסטיות של החברה הישראלית, שנותנת כבוד והערכה לגוף גברי לוחם, חזק וקשוח, בניגוד לגוף הנשי, שנתפס כחלש וחסר אונים (שדמי, 2001). שנית, מדובר בחברה שיש בה הצטלבות בין דת ומדינה, והצורך בפרקטיקות כיסוי הוא חלק ממגמות המשטור ומן ההדרה ממרחבים ציבוריים שונים.

יושינו מבסס את מושג ה"כיסוי" על גופמן (1983), שמנתח את האופן שבו יחיד מתמודד עם סטיגמה או עם אפיון שמפחיתים מערכו. בפני היחיד עומדות אפשרויות שונות להתמודדות עם המידע שמפחית מערכו – גילוי, העמדת פנים, שקר או התחזות. את האפשרות לצמצם או להפחית את האפיון פחות הערך מכנה גופמן "כיסוי" (covering). לטענתו, רבים מאלו המנסים רק לעיתים להתחזות ולעבור בין זהויות (passing), מנסים בדרך שגרה "לכסות". הומי באבא (Bhabha, 1984), אשר התמקד בתופעה בהיבט של יחסים קולוניאליים, שלל את המונח "התחזות" בשל המטען השיפוטי שהוא מביא עימו, והציע במקומו את המושג "חיקוי". ששון-לוי ושושנה (2014) הסבירו את רצונו של היחיד בעל הסטיגמה לעבור בין זהויות, להתחזות או לחקות, כנובע מההנחה שמעבר לקבוצה הגמונית יוביל להשגת פריבילגיות השמורות לאותה קבוצת רוב.

בדרך כלל, נשים אינן יכולות להתחזות לגברים במסגרת עבודתן, בשל האפיונים הפיזיים שלהן, אך הן יכולות לכסות (במונחי ישינו) את סממניהן ה"נשיים", או לאמץ, לחקות (במונחי הומי באבא), מאפיינים "גבריים". פרקטיקות אלו מאפיינות נשים שעובדות במסגרות שבהן מועסקים גברים, והן כוללות מיתון של הופעתן הנשית ואימוץ דפוסי התנהגות גבריים דוגמת אגרסיביות ושימוש בשפה גסה (Martin & Barnard, 2013). פרקטיקות אלו מסייעות להן להשתלב באותן מסגרות פטריארכליות שבהן שייכות לקבוצת הגברים מעניקה כוח, סמכות ועליונות (ששון-לוי, 2006). מאמר זה מתמקד כאמור בפרקטיקת ה"כיסוי" בלבד, שמטרתה להצניע, להפחית, לכסות סממנים "נשיים", ולא לחקות דפוסים "גבריים".

דימויי הגוף הנשי בתרבות השפיעו על רצונן של עורכות הדין להצניע ולכסות סממנים הנתפסים נשיים. הגוף נתפס כבזוי, טמא, מלוכלך (קריסטבה, 2005). גוף מסוכן, מאיים, מיני, מפתה, בלתי נשלט שמאיים על הסדר החברתי (Bordo, 1998; Grosz, 1994). מיניות חסרת פאלוס, נחותה, שתשוקתה היא מקור לחרדה ואשמה. אובייקט זר, מצונזר, שאינו יכול להביא לידי ביטוי סובייקטיביות אותנטית משלו (איריגארי, 2003; דה בובואר, 2001).

מחקר על הקשר בין גוף, מגדר וזהות פרופסיונלית נעשה על אודות נשים שעוסקות במקצועות משפטים וראיית חשבון בבריטניה ובארצות הברית בשלושים ארגונים גדולים שונים (Haynes, 2012). ממצאי המחקר הצביעו על כך שהגוף הגברי נתפס כשייך לפרופסיה המשפטית, ומהווה חלק בלתי נפרד מתרבות החוק והמשפט. לעומת זאת, דימויי הגוף הנשי, במיוחד בהיריון ובלידה, נתפסו כמתנגשים עם הזהות הפרופסיונלית, ובשל כך חשו נשים שהן מנותקות מהארגון ואינן מעורבות בו.

כיסוי של "נשיות" במקומות עבודה כולל גם כיסוי של סממנים הנתפסים מיניים. אקר (Acker, 1990) טוענת כי מיניות, רבייה ורגשות של נשים מאיימים על ארגונים, שכן הם נתפסים כעלולים לערער את הסדר הקיים. לפיכך הם מהווים בסיס יומיומי להדרה ולהרחקה, ונעשים מאמצים מרובים לנטרל אותם ולשלוט בהם. דהאן-קלב (2014) מוסיפה בהקשר זה כי הספירה הציבורית בכללותה אינה סובלת גוף ומיניות שאינם גבריים ופאליים, ולכן נשים המשתלבות בספירה זו נאלצות לוותר על תפקודן הגופני הנשי. תיאור זה מקבל משנה תוקף בהקשר הישראלי, שבו החיבור בין דת למדינה יוצר ציפייה חברתית מנשים להצניע את מיניותן ולהתאים את הופעתן, בהקשרים חברתיים שונים, לגבולות ההלכה או המוסר הציבורי הדתי. במציאות חברתית זו, גוף של נשים אינו רק "בלתי מתאים" לארגון – הוא הופך לישות טעונה שיש להסתירה, לבקרה ולמְשִׁטָּרָה.

דרישת ה"כיסוי" מתייחסת גם לצמצום והפחתה של רגשות, שכן רגשות נשיים נתפסים כדבר מסוכן ומאיים, שיש להישמר מפניו (Williams, 2001). הוכשילד (Hochschild, 1983) מראה בהקשר זה כיצד בכל חברה קיימים "חוקי רגש" (feeling rules), המעצבים את קשת הרגשות המותרים בכל סיטואציה חברתית. בהתייחס ל"חוקי הרגש" המותרים בפרופסיה המשפטית ערכו בוגוש ודון-יחיא (1999) תצפיות בבתי המשפט בישראל, ומצאו כי שופטים מתייחסים בזלזול לעורכות דין "כועסות", "נרגשות" או "נסערות", ולמעשה הן ננזפות על רגשנותן, ומקצועיותן מוטלת בספק. לעומת זאת, הייתה הכרה בכעסם של גברים עורכי דין, והוא נתפס כגליטימי ואפילו הכרחי למקצוע.

תחושת חוסר השייכות של הגוף הנשי למרחב הפרופסיונלי המשפטי, והחווייה שהגוף נתפס כמפריע לפעולה המקצועית עצמה, מעצבות את הבחירה של עורכות הדין "לכסות" את גופן – להסתיר, להצניע ולנטרל אותו. על רקע זה, תרומתו האמפירית של המחקר הנוכחי טמונה בהמשגה של תופעה זו באמצעות המונח "כיסוי", המאפשר לבחון את הדרכים שבהן עורכות הדין בישראל מתמודדות עם מתחים בין נוכחות גופנית לבין דרישות ההשתלבות בזירה המקצועית, הנתפסת כגברית.

מתודולוגיה

המחקר התבסס על הגישה הפנומנולוגית-פרשנית ועל פרדיגמת המחקר האיכותנית-פמיניסטית, תוך יישום עקרונות התיאוריה המעוגנת בשדה והתייחסות לייחודיות של חקר הגוף.

שאלת המחקר בחנה כיצד מתגבשת הזהות הגופנית של נשים עורכות דין בתוך פרופסיה משפטית שבה ניתנת עדיפות למודל הגוף הגברי. לשם כך, כותבת 1 ראייה 19 עורכות דין בטווח הגילים 35–82, עם טווח ותק במקצוע של 5–50 שנים, עצמאיות ושכירות, המשתייכות לקטגוריות שונות מבחינת מוצא אתני, לאום, גיל, השכלה, מיקום גיאוגרפי ועוד. הנחת המחקר הפמיניסטי היא שמדובר בקטגוריות המייצרות הצטלבויות בין צירי כוח חברתיים (intersectionality) ובכך מעצבות הבדלים בין נשים באופן שבו הן חוות את גופן (הקר ועמיתים, 2014; Hill-Collins, 1990).

כלי איסוף הנתונים היה ריאיון עומק חצי מובנה. הריאיון הוא כלי מתאים לשיטת מחקר פנומנולוגית, ששמה דגש על התופעה כפי שהיא נחוות על ידי הנחקרים. הראיונות

נערכו בין החודשים פברואר 2017 לדצמבר 2019, הם תואמו מראש עם המרואיינות, הוקלטו ותומללו באופן מלא. תהליך ניתוח הממצאים כלל בשלב הראשון קריאה של כל התמלולים וקידוד ראשוני של כל קטע בתמלול, במטרה להכיר את הנושאים העיקריים הקשורים לחוויות הגוף של המרואיינות. בשלב השני קובצו הקודים לנושאים מרכזיים ומשמעותיים, שמהווים "תַּמּוּת־על" (לדוגמה הסתרת סממנים "נשיים") ולתמות משנה שמרכיבות את "תמת־העל" (כמו למשל הסתרת מיניות, אימהות, התנהגות שנתפסת נשית). בשלב השלישי נעשה חיפוש תיאורטי במטרה למצוא המשגה לחוויית ההסתרה. המושג "כיסוי" של יושינו התאים לתיאור פרקטיקה זו, אך הוא התמקד בעיקר בהופעה חיצונית "נשית". השלב האחרון היה להרחיב את מושג ה"כיסוי" כך שיכלול גם סממנים רגשיים, התנהגותיים ומיניות, שעלו מתוך הראיונות עם עורכות הדין. למעשה, ההמשגה החדשה המורחבת של פרקטיקת ה"כיסוי" עוגנה בחוויות הגוף שעלו מהשדה, כנדרש ב"תיאוריה מעוגנת בשדה" (Strauss & Corbin, 1998; Charmaz, 2014).

מחקר בנושא גוף הוא מחקר שהספרות מכנה "מחקר העוסק בנושא רגיש" (Legard et al., 2003), שכן הוא יכול לכלול תכנים אישיים ואינטימיים שלא קל לדבר עליהם, ושחשיפתם עלולה להביא לפגיעה רגשית. לפיכך ננקטו מהלכים אשר כוונו להגן על המשתתפות: התחייבות לשמירה על פרטיותן ועל סודיות זהותן באמצעות שימוש בשמות בדויים. כל המרואיינות חתמו על טופס הסכמה מדעת להשתתף במחקר.

ממצאים

פרקטיקת "כיסוי" בחוויות הגוף של עורכות הדין

מניתוח הראיונות עלה כי עורכות הדין מבצעות באופן מודע פעולות "כיסוי" (Yoshino, 2006) הן של סממנים חיצוניים, הנתפסים כנשיים, מיניים או אימהיים, הן של סממנים רגשיים והתנהגותיים, הנתפסים כמייצגי נשיות, כמו למשל הבעה של רגשות או בכי.

כיסוי של סממנים חיצוניים נשיים ומיניים

ניסמה, עורכת דין חילונית, בת 35, מהמגזר הערבי, שעובדת בשירות הציבורי, מתארת כיצד היא מקפידה שבהופעתה החיצונית יהיו כמה שפחות סממנים נשיים או מיניים:

את לא לובשת דברים שהם חושפניים מדי, או שהם יכולים לשדר מיניות מדי. כלומר אני חוזרת על זה, אפילו מקפידה לא להתאפר מדי, לא להיות בולטת מדי, כאילו לנטרל את המיניות, לנטרל את הנשיות שלי בעולם הגברי הקשוח הזה [...] לא לבלוט, לא לבלוט, פחות אה... לא לבלוט [...] אני לא מרגישה שאני צריכה ללבוש חצאית עכשיו, את יודעת כזה חלילה למשוך תשומת לב [...].

הרצון להתכסות בא לידי ביטוי אצל ניסמה בחזרה הרבה על כך שהיא אינה רוצה לבלוט ובהבעת צורך לנטרל את הנשיות בעולם העבודה הגברי. החזרה מדגישה את רצונה לצמצם כל פרט במראה החיצוני שלה שעלול להיתפס על ידי סביבתה כמיני או נשי. את התיאור של ניסמה על אודות העולם הגברי הקשוח מסבירה קריסטבה (2005) כדרך התגוננות מפני הכוח הנשי, שנתפס כלא נשלט, ערמומי, לא רציונלי, זדוני, רוע שיש לחסלו. זהו הגוף שניסמה רוצה לכסות במסגרת עבודתה, כך שיאפשר לה לתפקד מבלי שתאיים על הגברים שסביבה.

בדומה לניסמה, גם אלונה, עורכת דין בת 46, חילונית, ממוצא אשכנזי, שעובדת כשכירה במשרד עורכי דין גדול במרכז הארץ, אינה רוצה להבליט סממנים מיניים בהופעתה החיצונית. היא מספרת על האופן שבו היא מתאפרת לעבודתה:

כשאני הולכת לעבודה אני תמיד אתאפר, תמיד, אני לא אשים אף פעם ליפסטיק נגיד נורא זועק, זה קצת נראה לי בולט כזה, יש בזה משהו שהוא, לא נראה לי מתאים לסטינג, אני גם לא מתה על זה, אבל זה מרגיש לי לא מתאים, זה מרגיש לי שזה נורא, זה נורא מבליט את השפתיים, זה נורא, משהו כזה מאוד סקסי, אני לא יודעת [צוחקת] אני חושבת שזה נורא מיני לשים ליפסטיק, זאת אומרת לא תמיד, תלוי באיזה הקשר, אם הולכים לחתונה זה סבבה לשים ליפסטיק, אבל איכשהו לעבודה לי אישית זה לא מרגיש מתאים.

אלונה, בדומה לניסמה, חוזרת על השורש בל"ט כאשר היא מתארת פעולה של כיסוי, ומוסיפה את המילה "נורא", אשר מדגישה את הנוכחות החזקה של הרצון לכסות. היא

מבחינה בין איפור "זועק" לאיפור שמתאים לעבודה, ואומרת כי הראשון אינו מתאים לעבודה בשל הקונוטציה המינית שהוא מעלה. האיפור אצל ניסמה ואלונה הוא דבר בולט ומבליט, המנוגד לרצונן לא לבלוט בשטח, לצמצם עד כמה שאפשר חלקים מיניים ולהיות "מנוטרלות" מבחינה מינית. "נטרול" זה מתאים לתיאורה של קרזי-פרסלר (2020) על אודות נשים שעובדות בארגונים ממשלתיים בישראל, אשר משתמשות ב"פוליטיקה של ריסון", כלומר בריסון, נטרול האותנטיות שלהן, ובכלל זה כיסוי הגוף והרגש, במטרה להיתפס בעלות ידע ומומחיות.

הרצון לצמצם נשיות ומיניות עולה אצל עורכות הדין לא רק בהקשר של חצאיות ושמלות או איפור, אלא גם בהקשר של החולצה הלבנה, המהווה מדים שחובה ללבוש בבית משפט. יפעת, עורכת דין בת 45, מצפון הארץ, חילונית, ממוצא אשכנזי, שותפה במשרד עורכי דין, מתארת את הקושי בלבישת חולצה לבנה, הן בשל הצבע הלבן השקוף הן בשל הצורך ללבוש חולצה מחויטת עם כפתורים:

קודם כול זה פשוט לא נוח. כל הזמן החולצות כפתורים האלה, ויש לי חזה גדול, תמיד זה מלמטה, תמיד מהצד זה מתחיל לבצבץ. החזייה, החזה, שונאת חולצות עם כפתורים, ואז הייתי עושה את הפס הזה, הולכת לתופרת, כל החולצות כפתורים עושה לה פס שתסגור את זה, ואז זה כזה מתחיל להתפקע על הציצי, פשוט נורא. והלבן שקוף, ואז אתה לא יודע אם לשים גופיה, אתה מרגיש אף פעם לא בנוח, אתה תמיד מרגיש נורא חשוף. אני זוכרת שהייתי הולכת למחוזי ושמה גלימה, וואו, איזה כיף להתעטף בגלימה וסלאמאת, אף אחד לא רואה אותך.

יפעת מתייחסת לצורך לכסות את חזה הגדול כדי להרגיש בנוח בתפקידה כעורכת דין בבית המשפט. קני ובל (Kenny & Bell, 2011) טוענות כי חזה של האישה נתפס כפוטנציאל העיקרי להפרעה בעבודה. קוסינסקי ועמיתים (Kościński et al., 2020) מצאו במחקרם שנשים וגברים כאחד תפסו כי ככל שהחזה גדול יותר, כך הנשים יותר זמינות ובעלות תשוקה למין, ופחות אינטליגנטיות, חרוצות ונאמנות לעבודה. יש בכוחו של ממצא זה להסביר את אי-הנוחות שחשה יפעת כלפי החזה הגדול שלה. היא אינה רוצה להיתפס במסגרת עבודתה כזמינה למין או כבעלת תשוקה למין. החזה הגדול מבייש את יפעת לא רק משום שהוא מבליט את מיניותה, אלא מפני שהוא מסמן אותה כרוצה במין. לרצון זה אין מקום במרחב העבודה, והוא ממקם אותה כמי שאינה נמצאת במקום הנכון.

יפעת עוברת ללשון זכר כאשר היא מתארת את תחושות אי־הנוחות והחשיפה הכרוכים בחזה הגדול שלה, שימוש שככל הנראה מאפשר לה מרחק מסוים מהסיטואציה המתוארת, מרחק הדרוש לה כדי לדבר על החוויה ולהתחבר לרגשותיה. השימוש בלשון זכר מספק לה כוח ותחושת שייכות (ששון־לוי, 2006) בפרופסיה שבה הגוף הגברי נתפס כמודל ראוי ואוניברסלי. נראה כי המעבר ללשון זכר, דווקא בתיאור החזה הגדול, מדגיש את הצורך לכסות ולהצניע סממנים נשיים ומיניים. נוסף על כך, תיאורה של יפעת את מדי המשפט מחזק את ההנחה שהפרופסיה המשפטית בישראל (כולל המדים, שהותאמו לגוף גברי) עוצבה על פי קודים גבריים (כתבן, 2011).

לימור, עורכת דין רווקה, בת 35, חילונית, ממוצא מעורב מזרחי ואשכנזי, עובדת כשכירה במשרד עריכת דין במרכז הארץ. לימור מקשרת בין מיניות לחוסר מקצועיות, ומתארת את הבעייתיות בלהיתפס "מינית" במקום העבודה:

אני חושבת שזה חיסרון אם תופסים אותי כמינית במקום עבודה שלי [...] זה נראה לי מוזיל את כל הסיפור הזה. צריך להיות יותר מכובד, יותר הגון, כאילו אפשר להשתמש בהרבה טריקים אבל לא בזה. כאילו אפשר להתנחמד, אפשר זה, אפשר הכול, אבל לא, זה נראה לי לא מתאים. גם זה סביבה, זה קליקה מאוד קטנה, לא רוצה להצטייר, כאילו משהו יותר מכובד כזה [...]. למרות שאפשר להיות גם וגם ויש לך הרבה כובעים, אבל הייתי מעדיפה יותר שיתפסו אותי כמקצועית, כחריפה, כחכמה ואיכשהו זה מתנגש לי.

לימור תופסת את פעולת ה"כיסוי" של המיניות הנשית כזו שאמורה להדגיש אצלה את התכונות שנדרשות לעורכת דין, כגון מקצועיות, חריפות וחוכמה. לתפיסתה, תכונות אלה מנוגדות למיניות של נשים. היא מודעת לכך שאפשר להיות "גם וגם", ומדגישה שבחוויה האישית שלה, התכונות מתנגשות. וולף (2004) טוענת בהקשר זה כי על נשים נכפית בחירה שקרית – להיות רצינית או מינית – בחירה שלא קיימת אצל גברים, שכן תכונות הרצינות אצל גברים דווקא מעצימה את מיניותם ולא ההפך. השילוב בין מיניות ורצינות מאפשר אנושיות במלוא מובן המילה, אנושיות שלמרבה הצער נשללת מהנשים בשל הבחירה בין השתיים. את מיניות הנשים מתארת לימור כבזויה, לא הגונה, זולה, תיאור שמתאים לגוף הנשי שמתארת קריסטבה (2005) כבזוי, טמא ומלוכלך. מאפיינים אלה מנוגדים למקצוע שבו ניתן רב להגינות ולמכובדות. לימור מתארת את מיניות

הנשים כ"טריקית", שמשתמשים בה להשגת דברים, כפי שהיא מתוארת על ידי גרוס (Grosz, 1994) כ"מלכודת" לגברים. זהו שימוש שאינו לגיטימי, שנועד להשגת אינטרסים ותו לא. המיניות נתפסת כדבר הנמצא מחוץ לנשיות, וניתן לשליטה, ל"שימוש" או "לא לשימוש", לפי מידת הצורך.

כיסוי של סממנים אימהיים

כמו המיניות, כך גם ההיריון, שהוא מרכיב של אימהות, נחוזה כמרכיב גופני שיש לכסותו, ושאינו יכול לבוא לידי ביטוי במרחב העבודה:

עצם זה שאת צריכה לסחוב תיקים פיזית, שעות רבות, כאילו לא אומרים לך שופטים וואלה את בהיריון אז בואי בשעה שלוש את הולכת הביתה, את צריכה להמשיך בהוכחות עד שש שבע בערב, אין את ההתחשבות הזאת שאת בהיריון ואז נשמע רק שלושה עדים היום. זה משהו שכאילו לא יודעת אם משהו פעם העלה אותו, אבל זה אישיו, בואי נראה את העורכת דין האמיצה שתגיד בחודש התשיעי שהיא כבר כאילו, תנו לי לצאת להפסקה של פיפי [...] הגוף כל הזמן בסטרס [...] את אוי ואבוי את לא יכולה לשדר חולשה, את לא יכולה לשדר כאילו חולשה שאת לא מתפקדת, או מתפקדת פחות, כי המערכת צריכה לתפקד. את צריכה לספק את הסחורה.

ניסמה מתארת תחושות כעס ותסכול כאשר היא מתארת את האופן שבו נאלצה לצמצם ולהפחית את נוכחות ההיריון במסגרת עבודתה. היא מדגישה את הקושי להראות חולשה בעולם שבו צריך לתפקד. ההיריון מפגיש אותה הן עם הקושי הפיזי של "לסחוב" היריון, הן עם הקושי להיות אישה בעולם עבודה גברי, שבו המודל הראוי הוא לתפקד ולא לעצור ל"הפסקה של פיפי". הצרכים הגופניים, שמתגברים אצל אישה בזמן היריון, נחווים כאלה שאין להם מקום ושיש לצמצמם (זאת על אף שהחוק הפורמלי נותן הקלות בעבודה לאישה בהיריון).⁵ בהקשר לכך מתאר גאטרל (Gatrell, 2013) את הקושי של נשים להשתלב במסגרת העבודה בזמן שהן בהיריון, וכיצד הן מאמצות פרקטיקות של חשאיות ושתיקה כדי להצליח בכך. כך אפוא נאלצת ניסמה להסתיר את צרכיה הגופניים ולהראות שהיא מתפקדת כרגיל, על אף שבפועל היא מרגישה את הקושי לתפקד בהיריון.

5 חוק עבודת נשים, תשי"ד-1954.

בהקשר של כיסוי היריון מספרת רוני, עורכת דין עצמאית, בת 39, ממוצא אשכנזי, חילונית, שמתגוררת בצפון הארץ, כיצד נאלצה לכסות את הבטן ההריונית כאשר הגיעה לבית הדין הרבני:

כשהייתי בהיריון נגיד, זה יצר המון קושי, בפרט בבתי הדין הרבנים [...] בטן אני חושבת של חודש שביעי או שמיני, וגדולה, והיה נורא חם ולבשתי חולצה קצרה, ובאו ואמרו לי את צריכה להתכסות, אפילו בחדר המתנה, שאני אשים עליי את השביס הזה (צוחקת), את המטפחת, והיה חם וזה הרגיז אותי נורא [...] בית הדין הרבני חד-משמעית מקום שמתייחסים לנשים בצורה מזעזעת, הדיינים, גם לעורכות דין וגם ללקוחות [...] בפירוש אמרתי ללקוח קח גבר, קח פה גבר, כן, עם דיון אחד שהגענו למסקנה הזו, שזה יהיה נכון יותר.

פעולת ה"כיסוי" מתוארת אצל רוני כמלווה בכעס על כך שנאלצה להסתיר את ההיריון מתחת למטפחת. רוני קושרת את התסכול לכך שנאלצה לכסות את הבטן במג האוויר החם ששרר בחוץ, אך יחד עם זאת מדגישה את הקושי הכללי להשתלב בעבודה כאשר היא בהיריון, במיוחד בבתי דין רבניים, שם מצופה ממנה לכסות את גופה. הכעס של רוני מתואר אפוא כרצון להתנגד לכיסוי הנדרש בבית הדין הרבני, ומביע תסכול על כך שחשה נחותה במסגרת זו אל מול עורכי הדין הגברים. מעניין לראות את הדרישה הכפולה להתכסות, אשר חווה רוני, עורכת דין חילונית, בבית הדין הרבני. הדרישה האחת לכיסוי מופנמת בגופה מעצם היותה עורכת דין, ואילו האחרת נתפסת כדרישה דתית חיצונית, מעצם היותה חילונית. שילוב זה מאפיין את החברה הישראלית, שבה קיימת הצטלבות בין דת למדינה, ועורכות הדין פועלות במערכת משפטית כפולה, הן חילונית הן דתית.

לצד כיסוי סממני ההיריון קיים ניסיון לכסות את העובדה שעורכת הדין היא אם לילדים. יושינו (Yoshino, 2006) טוען כי נשים, כחלק מדרישת ה"כיסוי", נדרשות "לכסות" את היותן אימהות ולהמעיט בערך הטיפול בילדים. פרקטיקה זו עולה בקנה אחד עם טענתה של טוריקה שלס (2022), שלפיה בישראל נשים עובדות מופלות לרעה על רקע אימהותן. את חווית ניסיון הצמצום של האימהות מתארת רוני כך:

את רוצה לחפות על זה שהלקוחות לא ירגישו נפסדים מזה שאת אימא, כשאני נוסעת לחו"ל אפילו עם הילדים, או כשאת בחופשה והילדים לידי ואני מדברת בטלפון, אני משתדלת שלא ישמעו [...] אני חושבת שהיום יש פחות סלחנות. כאילו, היום לקוח רוצה לקבל אותך נטו, גם אם הוא התקשר אליך.

כחלק מהניסיון "לכסות" את האימהות עולה החשש של רוני להציג אימהות ולהביא את המרחב הפרטי אל המרחב הציבורי. רוני מרגישה שאם תערב בין חייה הפרטיים לבין העבודה היא עלולה לשלם על כך מחיר ולאבד את לקוחותיה. לתפיסתה, הילדים אינם שייכים למרחב הציבורי, ולכן היא מנסה לצמצם את נוכחותם במפגש.

הקושי לשלב בין קריירה לעבודה וההכרח להעדיף את הקריירה על חשבון הבית בא לידי ביטוי בתיאור רגשות האשם של לאה, עורכת דין בפנסיה, בת 82, כלפי בנותיה:

תמיד היו לי ייסורים שאני לא עושה מספיק בשביל הילדים, העבודה הייתה אש בעצמותי [...] הבנות שלי מאוד קשורות זו לזו, פחות אליי, אולי זה העונש שלי [שתיקה, דמעות בעיניים].

לאה מייחסת חשיבות רבה לתפקידה כאם, ומדגישה את הקושי בגידול ילדים לצד עבודה תובענית. היא מתארת קונפליקט מתמשך של נאמנות כפולה – לזהותה המקצועית מחד גיסא, ולאימהותה מאידך גיסא. היא מדברת בגלוי על "המחיר" שהיא משלמת, בדמות רגשי אשמה עזים, על בחירתה לקדם את הקריירה שלה. תחושת מלכוד זו מוכרת לנשים רבות בשוק העבודה, הנדרשות לעמוד בציפייה ל"תפקוד מלא" הן בבית הן בעבודה, ולא אחת חשות כי עליהן לבחור בין השניים (Martin & Barnard, 2013). הקונפליקט הזה מקבל עוצמה ייחודית בחברה הישראלית, שבה שיח ציבורי רחב נשען על אידיאולוגיה פרו־נטיליסטית, הממקמת את האימהות בלב ההגדרה האזרחית של נשים. ילודה נתפסת לא רק כברכה פרטית, אלא גם כחובה קולקטיבית, והאידיאל של "האם הישראלית הטובה" הופך למדד מוסרי (ברקוביץ, 1999; דונת, 2010). בהקשר הזה, הבחירה של נשים בהגשמה עצמית מחוץ לגבולות הבית נתפסת לעיתים כסטייה מהנורמה, ומעוררת תגובת נגד רגשית, בראש ובראשונה רגשות אשם. כך, רגשות האשם שמתארת לאה כלפי בנותיה אינם רק תוצאה של החלטות אישיות, אלא שיקוף של לחצים תרבותיים עמוקים, המופעלים גם על נשים פרופסיונליות בישראל.

כיסוי של סממנים רגשיים והתנהגותיים

לצד כיסוי הסממנים ה"נשיים" החיצוניים קיימת אצל עורכות הדין פרקטיקה של כיסוי סממנים רגשיים והתנהגותיים הנתפסים נשיים, לדוגמה הבעת רגשות ובכי. לפי ויליאמס (Williams, 2001), הרגשות נקשרו היסטורית לדחפים מסוכנים של האישה, להיסטריה של הגוף הנשי, ולכן נתפסו כאלה שצריכים להיות "מבויתים" על ידי ההיגיון. בדומה לכך מתארת ניסמה כיצד היא נאלצת להפחית ולצמצם את רגשותיה במסגרת עבודתה:

אני צריכה להתנתק מהרגשות [...] ואנחנו הנשים יש לנו רגישות יתר [...] זה העבודה ותגיבי עניינית, תגיבי מקצועית ואל תתרגשי, זה לנהל את הרגש [...] תנהלי את הזמן תנהלי את הרגש [...] קוראים לך, הילד לא מרגיש טוב, ואת צריכה עדיין להגיע לישיבה, תנהלי את הרגש, את צריכה קצת להיות מקצועית בכל רגע. אין לך שום ספייס ככה לא להיות מקצועית עשרים וארבע שעות, אין לך את זה [...] את כאילו חייבת לשמור כל הזמן, גם אם יש הרבה מתח בשיבות, אז גם לשמור על פסון, את חייבת לנהל את הרגש שלך כל הזמן [...]. לפני כל תיק כבד, את מרגישה את זה בבטן. את מרגישה ממש את כל הרגש שלך מתנקז בתוך הבטן. כל הזמן הדילמה הזאת שאת צריכה לשמור על פסון מבחוץ, ומבפנים תקשיבי זה הליכים קשים, זה גורלות של אנשים [...] יש לזה השפעה. זה מעייף פיזית, זה מעייף, זה לא, זה לא כל.

ניסמה מתארת את פעולת הכיסוי של הרגש כניסיון להפריד בין רגש למקצועיות. היא סבורה שעליה לשלוט ברגש, לנהל אותו, להתנתק ממנו ("לביית אותו", כפי שהגדיר ויליאמס), וכך היא נתפסת מקצועית בעיני עצמה. היא מספרת על מתחים רבים במקום עבודתה, שמהם יש להתעלם ו"לשמור על פסון". הוכשילד (Hochschild, 1983) טוענת כי הרגשות מובנים בהתאם לקודים תרבותיים וחברתיים, כך שיש חוקים המעצבים את קשת הרגשות שניתן להרגישם בכל סיטואציה חברתית (feeling rules). בהתאם לחוקים אלה אנו מנסים לבצע התאמה בין רגש ספציפי לסיטואציה. גם במקומות עבודה נעשה ניסיון מסוג זה, המבטא מאמץ להתאים את "הרגש הנכון" לתפקיד המקצועי. מאמץ זה מכנה הוכשילד "עבודת רגשות" (emotional labor). ניסמה חוזרת פעמים רבות על הביטוי "לנהל את הרגש", ובכך מעבירה את תחושת ה"עבודה" בניסיון לכסות את הרגשות.

לפי ויליאמס (Williams, 2001), רגשות נתפסים כאנטיתזה למדע, לאמת ולאובייקטיביות, וכך גם אצל ניסמה, אשר תופסת רגשות כמרחיקים אותה ממקצועיות, שכן הם מנוגדים

לערכי האובייקטיביות והרציונליות, שלהם ניתנת חשיבות רבה בפרופסיה המשפטית. הזהות המקצועית של ניסמה מתנגשת אפוא עם זהותה הנשית, שלתפיסתה, יש לה "רגישות יתר". הרגש נתפס אצלה כחיצוני למקצוע, שלא כמו במקצועות נשיים (דוגמת חינוך וטיפול), שבהם הרגש הוא כלי עבודה.

בניגוד לניסמה, יפעת אינה מנסה לכסות ולצמצם את רגשותיה, אך היא מתארת את המחיר שהיא משלמת על אי־שימוש בפעולת ה"כיסוי":

השותף שלי תמיד היה אומר לי, את לא צריכה להתרגש, וגם הוא היה מתעצבן חבל על הזמן, אבל כשה תלוי בי אז כאילו, למה הוא אמר את זה לי, את לא צריכה להתרגש, את לא צריכה זה, לא צריך לבעוס, לא צריך, תמיד הוא היה עושה לי, אם אני כאילו הייתי מתרגשת, אם משהו פגע בי, או משהו דיבר אליי לא יפה, אני מרגישה שכן יש איזה אלמנט של אישה, בוא נרגיע אותה [...] זה היה נורא מכעיס אותי. מה, אתה לא מתרגש מדברים?

בדומה לניסמה, גם יפעת קושרת את הנשיות לרגשות. היא מרגישה שהשותף שלה רוצה להרגיע אותה כאשר היא מביעה רגשות, בשל היותה אישה. תיאור תגובתו של השותף עולה בקנה אחד עם טענתו של ויליאמס (Williams, 2001), שלפיה הדימוי התרבותי של רגשות האישה הוא דבר מסוכן, מאיים והיסטרי, ותואם לטענת בוגוש ודון־יחיא (1999) בדבר היחס הפוגעני והמזלזל שמופנה כלפי עורכות דין שמביעות כעס. יפעת מרגישה מתוסכלת מכך שלא מאפשרים לה להביע את רגשותיה. היא חווה את ההתרגשות כדבר שלוב ושזור בעבודתה, שלגיטימי לחוות אותו, וכועסת על כך שהשותף שלה אינו מקבל זאת. יפעת, בניגוד לניסמה, אינה חשה צורך לכסות את רגשותיה או "לנהל אותם", אך היא מחפשת אישור מהסביבה להחצין אותם ולבטא אותם בעבודתה. יפעת מתארת מצב שבו הבעת הכעס מצד השותף נתפסת כלגיטימית, בעוד הבעת כעס מצידה כאישה נתפסת כתגובה שאינה לגיטימית, תגובה שמוגדרת על ידי השותף כ"התרגשות". הבחנה זו בינה לבין השותף מבטאת הבחנה רחבה יותר בין טווח הרגשות שעורך דין רשאי להביע (בתוכו כלול כעס) לבין טווח הרגשות שמותר לעורכת דין להביע (שבו אין כעס, אלא "התרגשות").

אלונה, בדומה ליפעת, תופסת את סביבת העבודה שלה כזו שאינה מקבלת הבעת רגשות מצידה. היא מספרת על בכי שפרץ ממנה מרוב ההתרגשות בסופו של משא ומתן ארוך שניהלה בתיק גדול:

אחרי התיק הגדול הזה שעשינו, שכל כך הרגשתי שכל הזמן אני מחזיקה את עצמי לתפקד, ולא להיעלב, ולפעול במקצועיות, ואז בסוף בסוף, כשהכול נגמר, אז היה לי איזה אינסיינט מול הלקוח, וגם אני חושבת שגם נורא נורא התרגשתי מזה שהכול נגמר, וההסכם נחתם וזה, ונורא בכיתי, ואז חשבתי לעצמי [...] שזה בדיוק העניין של קוד נשי מול קוד גברי, כי עכשיו כאילו חששתי מזה שמה שייזכר עכשיו בראש [...] זה שאני בכיתי, ושכנראה זה משהו שלעורך דין גבר לא היה קורה [...] כאילו במקום הזה הרגשתי שהמקום הנשי הזה, כאילו דפק אותי. את מבינה? שכמה שניסיתי להיאבק בזה ולהיראות כזה חצי גבר כל הזמן, שאני מצליחה מבחינת השעות, ושאני צריכה לנהל את הבית שלי מרחוק, למרות שאני לא נמצאת שם והכל והכול, בסוף בסוף אני בוכה (מקשה על השולחן) [...] על זה בסוף אתה משלם את המחיר, כי אולי בזיכרון הקולקטיבי של האנשים שמה, ככה אני בין היתר איזכר כחלשה, לא חזקה לעמוד בטלטה, לא מצליחה להחזיק דברים, לא מקצועית, את מבינה? (שתיקה ארוכה), זה גורם לך לחשוב על עצמך, כאילו מה אתה מפסיד בדרך, איזה מחירים אתה משלם [...] אתה פתאום מבין שאתה משלם מחיר כאילו נפשי בדרך, אתה משלם מחיר על המאבק התמידי הזה של להיות עורך דין, להיות אישה, להיות אישה עורכת דין [...] זה קשה, זה כאילו אתה מוחק מעצמך בדרך [...] זה קצת נקשר לי באופן אסוציאטיבי להיות ילדה טובה... כאילו שייטנו לך כל מיני תפקידים שלא מוצאים חן בעיניך, ואתה תשתוק [...] המחיקה הזאת, ההדחקה של הרגשות, גורמת לך לגייס כוחות, שחסרים במקומות אחרים. היא מעייפת מאוד, מחלישה, שוחקת, יש הרבה מתח, יש לי מיגרנות שאני לא יודעת אם זה קשור, בלוטת התריס שלי לא מתפקדת כבר שנים והמורה ליוגה אומרת לי שזה קשור להדחקה של רגשות, יכול להיות, אני לא יודעת.

אלונה מתארת סיטואציה של כישלון בפעולת הכיסוי, שבה היא בכתה בסיומו של משא ומתן ממושך, בניגוד למצופה ממנה בתור עורכת דין. קולינסון ונייטס (Collinson & Knight, 1986), טוענים כי בכי של נשים במקום עבודתן יכול להתרחש בשל לחץ רב מההנהלה ועומס גדול של עבודה. תפיסת הבכי כחולשה הנוצחת בשיח הניהולי ובפרקטיקות המקובלות של הארגון בדרך שמיצבה את הנשים שבכו כלא־רציונליות, ובעיקר כאחרות, המסמנות בגופן את מי שמפירות את הנורמות הארגוניות הגבריות. לפי קני ובל (Kenny & Bell, 2011), בכי ברבים נתפס כחולשה, כחוסר סמכותיות וחוסר שליטה. מלבד זאת, מודל הגבר בישראל, שנתפס כלוחם, חזק וקשוח, מזוהה עם אי־הבעת רגשות (שדמי, 2001). לפיכך, המסר לנשים שרוצות להצליח בעבודתן הוא להימנע ככל האפשר מבכי, כפי שגברים נמנעים ממנו. גם אצל אלונה נתפס הבכי כדימוי לעורכת

דין חלשה. בדומה לניסמה, היא קושרת בין נשיות לרגשות, ולתחושתה היא נאבקת כדי שהרגשות לא יוחצנו, ומנסה להיראות "חצי גבר". לתחושתה, הבכי "דפק" אותה בכך שהנשיות שלה באה בסוף לידי ביטוי, והביאה עימה חוסר מקצועיות. הניסיון להילחם בהבלחות הרגשות או בביטוייהם הפיזיים הוא ניסיון של נשים בעמדות כוח בארגונים להיתפס כמומחיות ראויות, ולזכות בערך ובהכרה מקצועית (קרזי־פרסלר, 2020).

בדומה ל"פסון" שניסמה מנסה להציג, אלונה שותקת, מתאפקת, ומייצרת חזות של "ילדה טובה". היא מקשרת את האיפוק לשיר של א. א. מילן, שתרגם יהונתן גפן, "ילדה קטנה וטובה", שבו הילדה אמורה לספק את הוריה ולהתנהג בצורה טובה. ה"טוב" מבחינת אלונה הוא להיות מאופק ולא להחצין את הרגשות. "איפוק" זה עולה בקנה אחד עם "פוליטיקה של ריסון" שמתארת קרזי־פרסלר (2020) אצל נשים המועסקות במשרדי ממשלה בישראל, אשר בדומה לעורכות הדין, נאלצות לרסן את האותנטיות שלהן. כלומר, לצמצם קול, רגש ומרכיבים גופניים אחרים, שיכולים לפגוע בנראות החיצונית של ידע ומומחיות.

הבעת רגשות נתפסת אצל אלונה לא רק כמקום נשי, אלא גם כמקום ילדי, שאין לו כל מקום במקצוע שבו צריך להיות בעל שיקול דעת בוגר ומיושב ולא בעל תכונות ילדותיות. הקשר בין נשיות לילדותיות מתבצע באמצעות הרגש, שנתפס כדבר יצרי, המנוגד לרציונליות הנדרשת בפרופסיה. בהקשר זה מצאה קרזי־פרסלר (2020) כי הפנייה לנשים בוגרות כ"ילדות" או "בנות" היא פנייה רווחת בארגונים, שאין לה מקבילה לשונית לגברים בוגרים. לטענתה, התייחסות זו מהווה אינפנטיליזציה, המשמשת מנגנון להפחתת ערך של נשים בארגונים ממוגדרים.

ראינו אפוא כיצד משתמשות עורכות הדין בפרקטיקת הכיסוי כדרך לצמצם אצלן את תחושת נחיתות גופן במקצוע. הכיסוי מלווה פעמים רבות ברגשות כעס ותסכול ובתחושה של ניתוק בין הזהות המקצועית לזהות ה"נשית". רגשות התסכול עולים גם כאשר פעולת הכיסוי נכשלת, בשל הפגיעה המשמעותית בתפיסת המקצועיות.

דין

מהמצאים עולה כי עורכות הדין חשות הכרח "לכסות" מנעד רחב של סממנים הנתפסים נשיים – בהופעה החיצונית, ברגש ובהתנהגות. בניגוד לנשים אחרות בשוק העבודה, אולי היינו מצפים מעורכות הדין להפגין כוח, ביטחון ואסרטיביות, הן לאור השתייכותן לפרופסיה בעלת כוח ומעמד, הן לאור ניסיוןן בעבודה, שכולל מאבקים וקונפליקטים יומיומיים. למרות זאת הן נוהגות להסתיר ולצמצם את זהותן ה"נשית" במטרה להרגיש שייכות למקצוע ושוות ערך לגברים עורכי הדין. השימוש בפרקטיקה גופנית זו עולה בקנה אחד עם טענתן של קרזי־פרסלר וששון לוי (2024) בדבר המגמה האנטי־פרוגרסיבית בחברה הישראלית בנוגע למהפכה הפמיניסטית, אשר התקדמה בעשורים האחרונים בנושא שילוב נשים בשוק העבודה, אך בשנים האחרונות נעצרה ואף נסוגה לאחור בשל מגמות היפר־גבריות, מיליטריסטיות ודתיות. פרקטיקת ה"כיסוי" מסייעת אפוא להנחת עליונות הגוף הגברי ולשוליותן של עורכות הדין בפרופסיה. היא מדגישה את משטרי אי־שוויון בארגונים ואת הריבוד המגדרי בשוק העבודה בכלל, ובפרופסיה המשפטית בפרט.

יחד עם זאת, אנו טוענות כי מודעותן של עורכות הדין לצורך בכיסוי גופן ולמחירים שהן משלמות בשל כך מהווה בסיס חשוב ביותר ליכולתן להתנגד לאותה דרישה. המודעות לרצונות, לצרכים ולציפיות היא הגורם המשמעותי במעבר מעמדה פסיבית לאקטיבית וביכולת לפתח סוכנות (agency) פעילה (Barnetz & Gefen, 2021), שמסוגלת לגבש לעצמה סובייקטיביות גופנית (Grosz, 1994), כפי שטען פוקו (Foucault, 1982): במקום שיש בו כוח, קיימת התנגדות, שכן כוח מופעל רק על סובייקט שיש לו יכולת להתנגד.⁶ עורכות הדין מודעות אפוא לכוחות המבניים שמייצרים אי־שוויון מגדרי במקצוע, ויודעות לתאר אותם ואת המחירים אשר הם גובים מהן (כפי שצינה אלונה – "אתה משלם מחיר על המאבק התמידי הזה של [...] להיות אישה עורכת דין"). יכולתן של עורכות הדין להימצא בזמן הן בחוויות דיכוי (פרקטיקת הכיסוי) הן בחוויית התנגדות (מודעות למאבק עם הכוחות המכפפים) תואמות את תיאורה של דייבס (Davis, 2005) בדבר היותו של הגוף הנשי צומת שבו נפגשים הן כוחות של דיכוי ושעבוד הן כוחות של מרי והתקוממות. מפגש רב־ממדי זה מאפשר לעורכות הדין לנוע בין מרחבי כפיפות להתנגדות, כאשר מצד אחד הן דומות לנשים שמחזיקות במשרות בכירות במשרדי

6 "אם אני יודעת איך זה פועל, אני יכולה להיאבק נגד זה", מתוך מחקרה של נגר־רון (2007, עמ' 285).

הממשלה, אשר מרסנות את קולן האוטנטי כדי להיתפס כמקצועיות, אך מן הצד האחר, הן דומות לנשים המשרתות בתפקיד בכיר בצבא, אשר מדברות באופן ישיר ומפוכח על הכוח (קרזי-פרסלר, 2020), ובכך מאפשרות ביקורת עצמית ורפלקסיבית, שצומחת דווקא מתוך ההכפפה לכוח (Butler, 1997). מודעותן זו של עורכות הדין לפערי הכוח במקצוע נובעת, להערכתנו, ממספר אלמנטים. ראשית, עורכות הדין שייכות למקצוע היפר-גברי, שבו יש עדיפות בולטת לסממנים גופניים גבריים, ולכן הן חוות על בשרן יום-יום את ההתמודדות עם נחיתות גופן (בדומה לנשות הצבא). שנית, עורכות הדין משתייכות גם לסקטור הפרטי (ולא רק לציבורי), ולכן נתקלות בקשיים ובמכשולים הנובעים מהשוק הניאו-ליברלי הפטריארכלי (כמו לדוגמה שעות עבודה רבות או מדידת שביעות רצונו של הלקוח). שוק עבודה זה מבליט את הכוח המופעל על עורכות הדין בהסתרת זהותן ה"נשית", ובכך מעלה אצלן את המודעות לפערי הכוחות ולא-השוויון. ולבסוף, הליך הסוציאליזציה שלהן למקצוע עריכת הדין, שבו מושם דגש על שמירת ערכים של צדק, זכויות, כבוד, שוויון וחירות. כבר בלימודי המשפטים לומדות עורכות הדין לפתח עין ביקורתית כלפי החברה וכלפי מערכת המשפט המעצבת אותה, וביקורתיות זו מסייעת להן לפתח במסגרת עבודתן מודעות כלפי מצבים של אפליה וחוסר שוויון. הסתכלות רב-ממדית זו על כפיפות והתנגדות תוארה אצל הומי באבא (2002) כשְׁבִירַת הבינאריות בין שחור ללבן, בין כובש לנכבש, בין חזק לחלש, ומעבר לזהויות היברידיות המאפשרות ממד שלישי חדש. ממד זה יכול לתאר את המורכבות של חוויות הגוף של עורכות הדין, ולא לסווגן באופן דיכוטומי כגוף מוכפף או מתנגד.

במאמר זה בחרנו להדגיש את המחירים הפיזיים והנפשיים שעורכות הדין נאלצות לשלם על מחיקת חלקים מזהותן. מחירים אלה עולים בקנה אחד עם טענתנו של יושינו (Yoshino, 2002) כי הדרישה ל"כיסוי" הוא תקיפה קשה של זכויות אזרח, בשל מחיקת הזהות הנגרמת לאדם ה"מכסה". עורכות הדין נאלצות למחוק חלקים מזהותן ה"נשית", זוהי פגיעה בעיצוב הסובייקטיביות הגופנית שלהן ובהלימה שבין זהותן הגופנית למקצועיות. אין ספק כי שינוי בכוחן הפוליטי של עורכות הדין יתקשה להגיע כל עוד קיימת פגיעה ביכולתן לגבש סובייקטיביות גופנית המשלבת בין זהויותיהן השונות. בה בעת, לא ניתן להתעלם מהכוח הרב שיש למודעותן של עורכות הדין למבני הכוח הממוגדרים, הדורשים מהן להתכסות.

קרזי-פרסלר (2020) מתייחסת לשאלת ה"עמידות" ("the puzzle of persistence") של ההיררכיות המגדריות בשוק העבודה, וטוענת כי ההמשכיות והעיקשות של אותן היררכיות נעוצות במבני הכוח הסמויים מהעין, המצויים בארגונים. טענתנו היא כי חרף ה"עיכוב" במהפכה הפמיניסטית, היא הצליחה לזרוע זרעים של מודעות לאותם מבני כוח מכפיפים, כפי שראינו אצל עורכות הדין. מודעות זו היא המפתח להתנגדות למשטרי אי-השוויון ולקידום המהפכה הפמיניסטית, על אף המגמות העכשוויות של אי-השוויון המגדרי בחברה הישראלית והדרישה הגוברת לריסון הגוף ה"נשי" במרחב הציבורי.

רשימת המקורות

- איריגארי, לואי (2003). **מין זה שאינו אחד**. תל אביב: רסלינג.
- באבא, הומי ק' (2002). החומר הלבן (היבט פוליטי של לובן). **תיאוריה וביקורת** 20, 283–288.
- בוגוש, רינה ורחל דון-יחיא, (1999). **מגדר ומשפט: אפליית נשים בבתי משפט בישראל**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- ברקוביץ, ניצה (1999). אשת חיל מי ימצא. **סוציולוגיה ישראלית** ב(1), 277–317.
- גופמן, ארווינג (1983). **סטיגמה**. תל אביב: רשפים.
- דהאן-קלב, הנרייט (2014). שאלת 'המה' ו'האיך' בחקר משילות ומגדר. בתוך מיכל קרומר-נבו, מיה לביא-אג'אי, ודפנה הקר (עורכות), **מתודולוגיות מחקר פמיניסטיות**. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 77–93.
- דה בובואר, סימון (2001). **המין השני: כך ראשון העובדות והמיתוסים**. תל אביב: בבל.
- דונת, אורנה (2010). פרו-נטליזם סדוק: נרטיבים של הולדה ואי-הולדה. **סוציולוגיה ישראלית** יא(2), 417–439.
- הקר, דפנה, מיה לביא-אג'אי, ומיכל קרומר-נבו (2014). הזמנה לדיון במתודולוגיות מחקר פמיניסטיות. בתוך מיכל קרומר-נבו, מיה לביא-אג'אי, ודפנה הקר (עורכות), **מתודולוגיות מחקר פמיניסטיות**. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 7–31.
- וולף, נעמי (2004). **מיתוס היופי: על השימוש בייצוגים של יופי נגד נשים**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- זיו, נטע, תמר קריכלי-כץ, ואיסי רוזן-צבי (2017). החלום ושברו – דפוסי אי שוויון וריבוד בקרב בוגרי משפטים בישראל. **מעשי משפט** כרך ט(1), עמ' 99–133.
- חזן, חיים (2003). לגופה של הסוציולוגיה: על מעמדו הייצוגי של הגוף. **סוציולוגיה ישראלית** ה(1), 219–230.

טורקיה שלס, אורי (2022). השפעת המגיפה על ההגנה החוקית על נשים בשוק העבודה בישראל. **עבודה, חברה ומשפט** יז, 178–165.

יזרעאלי, דפנה (1999). המיגדור בעולם העבודה. בתוך ג' רוזן (עורך), **מין, מגדר, פוליטיקה**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 216–167.

כתבן, איל (2011). נשים בטוגה של גבר: נתיב השתלבותן של נשים בפרופסיה המשפטית בארץ ישראל ובמדינת ישראל. בתוך מרגלית שילה וגדעון כ"ץ (עורכים), **מגדר בישראל: מחקרים חדשים על מגדר ביישוב ובמדינה: כרך א'**. שדה בוקר: אוניברסיטת בן גוריון, עמ' 305–263.

נגר-רון, סיגל (2007). לגלות את הקלפים ולשבור את הכלים. בתוך שלומית ליר (עורכת), **לאחותי, פוליטיקה פמיניסטית מזרחית**. תל אביב: בבל, עמ' 296–271.

קרזי-פרסלר, תאיר (2020). **פנומנולוגיה של כוח בקרב נשים בשדות מוסדיים שונים בישראל**. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה". אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.

קרזי-פרסלר, תאיר ואורנה ששון לוי (2024). מחלוקות מתמשכות, מאבקים עיקשים: יחסי מגדר עכשוויים בישראל. **קריאות ישראליות** 5, 389–357.

קריסטבה, ז'וליה (2005). **כוחות האימה מסה על הבזות**. תל אביב: רסלינג.

שדמי, אראלה (2001). הכמיהה למלאות ההווה, הכמיהה אל הכוח: הערות ראשונות על הווייתן של נשים אשכנזיות בישראל. בתוך יעל עצמון (עורכת), **התשמע קולי? ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 426–408.

ששון-לוי, אורנה (2006). **זהויות במדים גבריות ונשיות בצבא הישראלי**. ירושלים: מאגנס.

ששון-לוי, אורנה ואבי שושנה (2014). השתכנזות: על פרפורמנס אתני וכישלוננו. **תיאוריה וביקורת** 42, 97–71.

Acker, Joan (1990). Hierarchies, jobs, bodies: A theory of gendered organizations. *Gender & Society* 4(2), 139–158.

Barnetz, Zion & Shira Gefen (2021): From "Patient" to "Activist": Treatment experiences, changing perceptions, and resistance of mental health survivors. *Journal of Progressive Human Services*, DOI: 10.1080/10428232.2021.1987736.

Bhaba, Homi, K. (1984). *Culture of location*. London: Routledge.

Bordo, Susan (1998). Bringing body to theory. In Donn Welton (ed.), *Body and flesh: A philosophical reader*. Oxford: Blackwell Publishers, 84–97.

Bourdieu, Pierre (1986) The forms of capital. In John G. Richardson (ed.) *Handbook of theory and research for the sociology of education*. New York: Greenwood Press, 241–258.

Butler, Judith (1997). *The psychic life of power: Theories in subjection*. Stanford: Stanford University Press.

Charmaz, Kathy (2014). *Constructing grounded theory* (2nd Edition). Sage Publications.

Collinson, David. L. & David Knights (1986). Men only: Theories and practices of job segregation in insurance. In David Knights & Hugh Willmott (eds.), *Gender and the labour process*. Aldershot: Gower, 140–178.

Daicoff, Susan (2005). Law as a healing profession: The "comprehensive law movement". *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal* 6(1), 1–62.

Davis, Bronwyn, Jenny Browne, Susanne Gannon, Eileen Honan, & Margaret Somerville (2005). Embodied women at work in neoliberal times and places. *Gender, Work and Organization* 12(4), 343–362.

Deleuze, Gilles & Felix Guattari (1987) *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia*. (trans. Brian Massumi). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Foucault, Michel (1982). Afterword: The subject and power. In Hubert L. Dreyfus, & Paul Rabinow, (eds.), *Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics*. Chicago: University of Chicago Press, 777–795.

Gatrell, Caroline Jane (2013). Maternal body work: How women managers and professionals negotiate pregnancy and new motherhood at work. *Human Relations* 66(5), 621–644.

Grosz, Elizabeth (1994). *Volatile bodies: Toward a corporeal feminism*. Bloomington: Indiana university press.

Hall, Richard H. (1968). Professionalization and bureaucratization. *American Sociological Review* 33, 92–104.

Haynes, Kathryn (2012). Body beautiful? Gender, identity and the body in professional services firms. *Gender, Work & Organization* 19(5), 489–507.

Hochschild, A. R. (1983). *The Managed Heart: The Commercialization of Human Feeling*. Berkeley: The University of California Press.

Hill Collins, Patricia (1990). *Black feminist thought*. New York: Routledge. Hochschild, Arlie Russell (1983). *The managed heart: The commercialization of human feeling*. Berkeley: The University of California Press

Kenny, Kate & Emma Bell (2011). Representing the successful managerial body. In Emma Jeanes, David Knights, & Patricia Yancey Martin (eds.), *Handbook of gender, work and organization*. West Sussex, UK: Wiley-Blackwell Publishing, 163–176.

Kościński, Krzysztof, Rafal Makarewicz, & Zbigniew Bartoszewicz (2020). Stereotypical and actual associations of breast size with mating-relevant traits. *Archives of Sexual Behavior* 49(3), 821–836.

Legard, Robin, Jill Keegan, & Kit Ward (2003). In-depth Interviews. In Jane Ritchie & Jane Lewis (eds.), *Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers*. SAGE Publications, 138–169.

Martin, Phiona & Antoni Barnard (2013). The experience of women in male-dominated occupations: A constructivist grounded theory inquiry. *Journal Of Industrial Psychology* 39(2), 1–12.

Mearleau-Ponty, Maurice (1962). *Phenomenology of perception*. London: Routledge and Kegan Paul.

Pfau, Michel, Lawrence J. Mullen, Tracy Deidrich, & Kirsten Garrow (1995). Television viewing and public perceptions of attorneys. *Human Communication Research* 21(3), 307–330.

Strauss, Ansekn & Juliet. M. Corbin (1998). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (2nd ed.). Sage Publications.

Turner, Bryan S. (2001). The end(s) of humanity: Vulnerability and the metaphors of membership. *Hedgehog Review: The Body and Being Human* 3(2), 7–32.

Williams, Simon (2001). *Emotion and social theory: Corporeal reflections on the (ir)rational*. London: Sage Publications.

Williams, Simon J. & Gillian A. Bendelow (1998). *The lived body: Sociological themes, embodied issues*. London and New York: Routledge.

Yoshino, Kenji (2002). Covering. *The Yale Law Journal* 111, 769–939.

Yoshino, Kenji (2006). *The hidden assault on our civil rights*. New York: Random house trade paperbacks.

עו"ד ועו"ס ד"ר יונת שיפמן אוהיון, מרצה בחוג לעבודה סוציאלית, המכללה האקדמית צפת.

דוא"ל: yonat.law@gmail.com

פרופ' דלית יסעור בורוכוביץ, ראש החוג לעבודה סוציאלית, המכללה האקדמית עמק יזרעאל.

דוא"ל: Dality@yvc.ac.il